

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію **Дембіцького Сергія Сергійовича**
«Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.02 — методологія та методи соціологічних досліджень

Останні роки відзначається амбівалентне ставлення до соціології. З одного боку, багато років професійне соціологічне співтовариство досить успішно намагається подолати існуючі помилкові уявлення про простоту конструювання вимірвальних засобів в соціології і змушене залучати увагу громадськості до поширення численних опитувальників, що конструюють не професіонали, з сумнівними можливостями отримання валідної соціологічної інформації. З іншого боку, всередині самого професійного соціологічного середовища помітною стала тенденція зниження інтересу до актуальних методологічних і методичних проблемам соціологічних досліджень і перенесення акценту на розкриття сутності окремих сучасних соціальних явищ та феноменів в межах чисельних галузей соціології.

Інструментальні можливості сучасної вітчизняної соціології найчастіше обговорюються в межах дискусії про «кількісну» і «якісну» соціології, зокрема про можливості застосування в соціології біографічного методу, наративного і дискурсного аналізу то що. Разом з тим, сучасні виклики до вітчизняної соціології пов'язані, перш за все, з реалізацією нею діагностичної та прогностичної функцій, які дозволяють ставити більш-менш точний соціальний діагноз і давати прогноз розвитку як в цілому сучасного українського суспільства, так і окремих регіонів країни. З огляду на це докторська дисертація Дембіцького С.С. є безумовно важливою і своєчасною в контексті методологічних і методичних аспектів соціологічного вимірювання у вітчизняній соціології.

Пошук альтернативних підходів до соціологічного вимірювання, чому присвячено рецензовану роботу, є дійсно амбітним завданням, вирішення якого передбачає злам звичних патернів методологічної рефлексії та визначення нових орієнтирів методичних пошуків. Значимість роботи підсилюється виходом за межі

теоретико-методологічних міркувань та розгляду вимірювальних інструментів, що розроблені іншими дослідниками. Так, автор спирається на власні емпіричні пошуки, присвячуючи значну увагу ґрунтовному статистичному аналізу даних.

Актуальність дослідження обумовлена і тим, що автор звертається до дослідження релевантних сучасних феноменів – індивідуального благополуччя та політичної культури. Вони є важливими характеристиками сучасного українського суспільства, а їх вивчення відповідає сучасним трендам розвитку соціологічної науки.

Подана до захисту дисертація характеризується концептуальною виваженістю, методологічною ретельністю та методичною точністю. Вона поєднує сучасні здобутки емпіричної соціології з інноваційними рішеннями, що виходять за межі дослідницьких стереотипів.

Автор переконливо викладає науковий апарат дисертації, що повно реалізується в змістовній частині та висновках. Достовірність отриманих результатів забезпечується численними методичними розвідками, що задовольняють вимогам сучасних емпіричних досліджень. Логічним завершенням наукової роботи дисертанта є рекомендації та висновки. Рекомендації висвітлюють найголовніші практичні здобутки автора, а висновки презентують найцікавіші результати, проблемні питання та можливі напрями подальших досліджень.

Окремої уваги заслуговує емпіричний матеріал, що покладено в основу статистичного аналізу, проведеного здобувачем. Так, автор звертається до відомих соціологічних проектів і до результатів власних досліджень, спеціально проведених з метою вирішення завдань дисертації. До широкомасштабних проектів, дані яких використовує Дембіцького С.С. належать соціологічний моніторинг Інституту соціології НАН України «Українське суспільство» та відоме порівняльне дослідження в країнах Європи «European Social Survey». Що стосується власних досліджень, то вони проведені задля вивчення таких феноменів як психологічний дистрес та політична культура. Отримані результати становлять безсумнівну наукову цінність.

Дослідження Дембіцького С.С. містить численні положення, що характеризуються науковою новизною. Перш за все у відповідь на суперечності класичної теорії тестів з точки зору соціології автор формулює прагматичний підхід до соціологічного вимірювання, зокрема в межах сучасної постнекласичної соціології. Завдяки цьому він переносить методологічний акцент з латентної змінної на методику вимірювання, яка спрямована не так на пошук істинного значення, як на формування загального уявлення про стан соціального феномену що підлягає вивченню, у різних контекстах.

Автор пропонує ряд важливих методологічних припущень, в яких розкривається його підхід (с. 41-42), зокрема припущення про те, що величина отриманого значення вимірювання соціального феномену обумовлена здебільшого двома основними джерелами – домінуючим дискурсом індивіда і навколишньою соціальною дійсністю. Крім того, на нашу думку він справедливо припускає, що саме психологічні особливості індивіда, а по-іншому – набуті у процесі соціалізації усталені властивості особистості слід розглядати як випадкову величину. Автор також своєчасно наполягає на теоретичній й емпіричній валідазації соціологічних текстів. Це дійсно новий погляд на соціологічне вимірювання в межах сучасної постнекласичної методології.

Запропонований підхід дисертант розвиває за рахунок визначення процесу розроблення соціологічних тестів, а також деталізації об'єктів вимірювання в соціології.

В контексті розгляду процесу розробки соціологічних тестів новим з наукової точки зору є положення, що стосуються теоретичної валідазації та розробки критеріальних рівнів тесту. З метою формулювання положень, що розкривають розробку критеріальних рівнів соціологічного тесту Дембіцький С.С. звертається до таких релевантних в даному контексті аспектів розробки вимірювальних інструментів як репрезентативність дослідження, статистична нормалізація і стандартизація, визначення норм. Критично оцінюючи наведені аспекти з точки зору соціології, автор доходить висновку про першочергову важливість як статистичної, так і аналітичної генералізації, а також

критеріального визначення норм або рівнів тесту. В той же час питання стандартизації, на його думку, має другорядний статус.

За розгляду об'єктів вимірювання, на які може бути спрямоване соціологічне вимірювання, Дембіцький С.С. виокремлює властивості особистості (латентні змінні), стани психічної системи індивіда (внутрішні стани) та соціальні феномени. Для концептуалізації можливості вимірювання останніх автор звертається до соціальних інститутів як комплексних соціальних форм, що склалися історично та репродукують себе. В цьому контексті установки стосовно повсюдно поширених суспільних явищ і процесів є нічим іншим як інтеріоризованою частиною соціальних інститутів. Використовуючи цю логіку автор поєднує вимірювання установок з дослідженням соціальних феноменів інституційної природи.

Головні методичні здобутки дисертації Дембіцького С.С., що характеризуються науковою новизною, стосуються розробки нових соціологічних тестів, призначених для вимірювання психологічного дистресу, політичної культури та геополітичних орієнтацій.

Задля вивчення психологічного дистресу автор здійснив конструювання та валідацію індексу SCL-9-NR. На його прикладі було продемонстровано важливість соціологічної специфіки у формулюваннях вимірювальної методики, особливості критеріальної валідації, а також специфіку визначення критеріальних рівнів соціологічного тесту.

У випадку вимірювання політичної культури здобувач запропонував соціологічний тест «Типи політичної культури – II». Відповідний матеріал демонструє важливість інтерпретаційного контексту, що створюється змістом вимірювальної методики. Такий контекст суттєво впливає як на розподіл відповідей респондентів, так і на можливість дослідника адекватно розуміти отримані результати.

Нарешті розробка соціологічних тестів EU-geopol та RF-geopol, метою яких є вимірювання геополітичних орієнтацій, розкриває можливості кейс-нарративного аналізу за досягнення змістовної валідності соціологічного тесту. Даний кейс

цікавий і тим, що геополітичні орієнтації є тим дискурсивним явищем, що для більшості респондентів отримує свою форму вже в процесі відповідного опитування. Перелічені елементи наукової новизни не вичерпують перелік положень, що визначають наукову цінність дисертації здобувача. Безсумнівно вступ, усі змістовні розділи, а також висновки є результатом нетривіального вирішення складного методологічного завдання.

Практичне значення дисертації Дембіцького С.С. слід розглядати в методологічній та методичній площині.

Методологічне значення роботи полягає у детальному описі процесу розробки соціологічних тестів, що складається з теоретичної валідації, вибору різновиду соціологічного тесту, емпіричної валідації та визначення критеріальних рівнів тесту. При цьому особливості третього та четвертого етапів автор специфікує в залежності від того чи того різновиду соціологічного тесту (шкала або індекс), що є принципово важливим з точки зору практичної реалізації запропонованої методології.

З точки зору методичного виміру практичне значення роботи полягає у демонстрації досвіду розробки конкретних соціологічних тестів, призначених для вимірювання різних аспектів індивідуального благополуччя та політичної культури. Саме такі кейси надають читачеві прикладний досвід методичного характеру, знайомлять його з особливостями реалізації конкретних дослідницьких процедур та методів, а також нюансами вирішення суперечливих дослідницьких питань. Окрема увага приділена таким важливим методичним проблемам як побудова вибірок методичних опитувань та пошуковий аналіз даних.

Враховуючи той факт, що дисертація є монографією, повнота викладу матеріалів дослідження не підлягає сумніву. Зміст монографії повною мірою презентований в наукових публікаціях здобувача. В свою чергу автореферат несуперечливо та повно передає результати дисертації Дембіцького С.С.

Разом з тим, як будь-яка інноваційна робота, дисертація Дембіцького С.С. має дискусійні положення та викликає деякі зауваження.

1. Автор виокремлює ряд джерел валідних теоретичних положень: окремі концепції в рамках соціальних наук, попередні соціальні дослідження, професійний практичний досвід, а також універсальний досвід, який розглядається як знання, а скоріше як практики представників певної соціальної групи. З таким широким трактуванням теоретизування та з віднесенням до нього професійного практичного досвіду або рефлексії існуючих соціальних практик в межах так званих «грунтовних» або «приземлених» теорій важко погодитися, оскільки теоретизування пов'язано не тільки з виокремленням якогось нового феномену або явища, але й з позначення його у новому понятті, з встановленням співвідношень цього поняття з вже існуючими поняттями, а також з системою обґрунтованих суджень, що до їхньої сутності. Саме це дозволяє мати критерії щодо повноти переліку необхідних та достатніх ознак та властивостей феномену або явища як основи для розробки вимірювальних шкал. Не дуже зрозуміло базуючись на яких концепціях розроблені вимірювальні шкали, що представлені, наприклад, на с.21 або с.209.

2. Хоча автор дисертаційного дослідження робить спробу враховувати при розробці соціологічних тестів внутрішні стани та домінуючі дискурси індивіда з тексту монографії не дуже зрозуміло як вони співвідносяться з теоретичними концептами та конструктами (як приклад с.21, с 166) та чи не замінюють вони один одного.

3. Спробу автора поєднати та враховувати так звані «кількісний» та «якісний» соціологічні підходи можна вважати його науковим досягненням, але й розглядаючи соціологічний тест в якості інструменту соціальної діагностики не дуже зрозуміло з тексту яку з моделей соціальної діагностики обирає автор: «предметну» (за В.В.Щербиною, 1993), що спрямована на виявлення ступеню проявів типових властивостей та закономірностей, що характерні для об'єктів якогось класу за принципом еквівалентності, або «феноменологічну», що спрямована на виявлення специфічних властивостей та закономірностей об'єкту, які навпаки відрізняють его від інших представників якогось класу за

принципом нееквівалентності, або «еталонну, що виходить з бажаного чи нормативного стану об'єкту (додатки 7, 8, 9).

Втім, вказані зауваження носять дискусійний характер. Назагал дисертація Дембіцького С.С., поза сумнівами, підготовлена на високому фаховому й загальнонауковому рівні. Працю написано з дотриманням усіх стандартів наукового стилю.

Аналіз дисертації, автореферату і публікацій дозволяє стверджувати, що праця Дембіцького Сергія Сергійовича «Розробка соціологічних тестів: методологія і практики її застосування» є самостійною, завершеною роботою, в якій отримані нові наукові результати, що є актуальними для теорії і практики і, зокрема, забезпечують розв'язання різноманітних прикладних завдань щодо конструювання, валідизації та інтерпретації соціологічних тестів. Це дає підстави зробити висновок, що дисертації відповідає вимогам пунктів 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 зі змінами у 2015-2016 рр. А сам Дембіцький Сергій Сергійович заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.02 — методологія та методи соціологічних досліджень.

Офіційний опонент:

доктор соціологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної
і прикладної психології
Одеського національного
університету імені І.І. Мечникова

Подшивалкіна В.І.

Підпис громад. В.І. Подшивалкіної
посада зав. кафедри
ЗАВІРЯЮ:
Проректор ОДУС імені І.І. Мечникова
Запорізького О.В.

